

Dionysios fra Halikarnassos

En vurdering af Lysias' stil

af Chr. Gorm Tortzen

[version 31.3.04]

Indledning

Litteraten og historikeren Dionysios fra Halikarnassos kom ifølge sine egne oplysninger i *Antiquitates Romanae* til Rom i nytåret 30-29 f.Kr., altså lige efter magtkampen mellem Antonius og Octavian og lige inden *Pax Augusta* begyndte for alvor, og det nye regime viste, at republikken alligevel ikke var genindført. Med sig i bagagen havde Dionysios en fast overbevisning om den klassiske græske litteraturs overlegenhed over for al anden senere litteratur og desuden en sag: kampen for *atticismen*. Efter hans og mange andres mening måtte alle ordentlige, litterært interesserede mennesker foretrække den rene, attiske stil, som den var blevet brugt af de klassiske forfattere. Atticismen omfattede al sprogbrug: både sproget som sådan og alle slags skriftlige fremstillingers form og indhold.

Hovedfjenden var den nye vulgære asiatiske stil, der med sine opstyltede udtryk, svulstige sprog og dårlige smag havde fascineret både græske og romerske talere og forfattere. Stilen havde fået navn efter sit formodede fødested, de hellenistiske byer i Lilleasien. Dionysios var en arg modstander af denne bevægelse og besluttede at vise den attiske stils overlegenhed i et litteraturkritisk værk *Om de gamle talere*. I forordet forklarer han, hvorfor retorikken har haft så trange kår:

I årene forud for vor tid gik den gamle, filosofiske retorik i opløsning, tilsvinet og udsat for de groveste overfald. Det hele begyndte ved Alexander den Stores død, hvor den tabte pusten og svandt hen lidt efter lidt, og i vor tid er den så godt som afgået ved døden. En anden retorik er trådt i dens sted, utålelig og ukultiveret i sin teatraliske skamløshed – og uden lod og del i en ordentlig og fri uddannelse. Ved i al ubemærkethed at dupere den brede, uvidende hob har denne retorik levet ikke blot i bedre kår og forhold end den gamle, men den har også tilranet sig den politiske hæder og værdighed, som burde tilfalde den filosofiske retorik; den var helt igennem vulgær og populistisk, og endelig fik den hele den græske verden til at minde om vanvittige og besatte menneskers huse. Det er ligesom fru i den slags huse: hun kan være nok så fri og fornuftig; alligevel sidder hun uden nogen indflydelse over sine egne ting, mens en vanvittig tøjte, der kun tænker på at forpeste hendes liv, kræver at styre hele huset, alt imens hun foragter og skræmmer den anden. På denne måde har den gamle, oprindelige attiske muse mistet sine borgerlige rettigheder i alle samfund og ikke mindst i uddannelsesbyerne – hvilket er det aller værste. Den har fået frataget sine egne privilegier, og den anden er kommet til i går eller i forgårs fra et eller andet hul i jorden i Asien (fra Mysien eller Frygien eller et eller andet fordømt sted i Karien). Og så krævede den at styre over de græske byer og drive den anden ud af det gode selskab: den uvidende fordrev den filosofiske, den sindssyge den fornuftige.

Om de gamle talere 1

Efter disse noget følelsesladede vurderinger af den hellenistiske retoriske tradition fremlægger Dionysios en plan for sit kommende værk, der skal rehabilitere atticismen. Han mener, at Rom med sine enorme ressourcer og politiske åbenhed er stedet, hvor de gamle retoriske dyder kan genopvækkes, og han vil derfor yde sin skærv til genopbyggelsesprocessen ved at give sine læsere en karakteristik af fortidens store retorikere, de attiske talere. Planen er enkel og

sober: Dionysios vil karakterisere hver taler og underbygge sin mening med teksteksempler. Projektet blev dog ikke færdiggjort (og noget kan være gået tabt i overleveringen), men følgende litteraturkritiske essays er bevaret ud over introduktionen: *Lysias, Isokrates, Isaios, Demosthenes, Thukydid*; senere skrev han også en vurdering af *Deinarchos*. Hertil kommer det i alle henseender interessante værk *Om skriftlig fremstilling*, dediceret til Rufus Metelius, og *Antiquitates Romanae*. Dionysios benytter sig af den veletablerede retoriske terminologi, som går tilbage til Aristoteles' *Retorik*.¹

Dionysios' kritik af Lysias som logograf er væsentlig ud fra flere synsvinkler. Dels havde han et meget større antal taler til sin rådighed,² dels får man gennem hans læsninger et førstehåndsindtryk af den klassiske retoriks anvendelse i tiden omkring Kristi fødsel. Receptionshistorisk er Dionysios væsentlig (selvom man fra tid til anden får fornemmelsen af, at han godt kunne have revideret sin tekst en ekstra gang inden udgivelsen), for Dionysios' bevægelse gik af med sejren i det lange løb. Den atticistiske renæssance sejrede, og stilidealene blev de dominerende i europæisk litteratur – selvom der fra tid til anden var folk, der flirtede med asianismen.

For den moderne læser er det nok først og fremmest Dionysios' ubetingede begejstring for den nu 350 år gamle attiker, der tæller. Han kan ikke blive træt af at fortælle sin læser, hvor fremragende en retoriker Lysias er. At Dionysios tilmed giver os prøver på 3-4 taler, som ikke er bevaret ad anden vej, gør ikke teksten mindre spændende.

I *Aigis* 2002.1 (*ergasterion*) har jeg oversat talerne, der i de moderne tekstudgaver har nummer 32-34, hos Dionysios svarende til *Lysias* kap. 21-34. Nedenfor følger oversættelsen af begyndelsen af skriftet (kap. 1-20), der rummer Dionysios' personlige vurdering af Lysias som taler og hans mange kvaliteter [*aretai*]. For at lette overblikket for læseren har jeg for egen regning indsat nogle mellemoverskrifter. Oversættelsen er foretaget på baggrund af Stephen Ushers fremragende Loebudgave (1974). Dionysios er ikke alt for præcis i sin sprogbrug, det gælder også tekniske udtryk, og jeg har derfor mange steder brugt skarpe parenteser til at gøre læseren opmærksom på, hvad det er, jeg har oversat.

Mine græskelever Helsingør Gymnasium og deltagerne ved forårets kursus i Antik Prosa ved Institut for Græsk og Latin skal have tak for mange gode ændringsforslag og rettelser. Forslag til forbedringer af enhver art modtages i øvrigt med tak.

¹ I Thure Hastrups oversættelse af *Aristoteles' Retorik* (1983) er der en fin introduktion til bl.a. den antikke terminologi. Den romerske (anonyme) retoriske håndbog *Retorik til Herennius* (oversat af Søren Hindsholm 1998) er kun ca. 60 år ældre end Dionysios' værker og giver et godt indtryk af den retoriske skoling, som unge romere modtog i Ciceros og Cæsars ungdom. Oversættelsen rummer også en meget instruktiv indledning.

Thure Hastrup har i *Græsk og romersk talekunst* (1976) givet en bred indføring i hele den antikke retoriske tradition. Se også Jan Lindhardt: *Retorik* (1975) og Jørgen Fafner: *Tanke og tale. Den retoriske tradition i Vesteuropa* (1982).

² I kap. 11 diskuterer han ægthedsproblemet og kriterierne for at skille ægte taler fra senere tilkomne. I kap. 17 nævner han desuden, at han kender over 200 taler.

Dionysios fra Halikarnassos

En vurdering af Lysias' stil

Kort biografi

1. Lysias, søn af Kefalos, havde syrakusanske forældre; han blev født i Athen, hvor hans far levede som metøk, og han blev opdraget sammen med de fornemste athenere. 15 år gammel sejlede han sammen med sine to brødre til Thurioi for at være med i den kolonigrundlæggelse, som athenerne og resten af Grækenland foretog 11 år før Den peloponnesiske Krig.³ Dér levede han i stor velstand <og modtog undervisning af Tisias og Nikias>⁴ indtil katastrofen ramte athenerne på Sicilien. Efter denne ulykke gjorde befolkningen oprør, og Lysias blev landsforvist sammen med 300 andre, dømt for proattiske sympatier. Han vendte tilbage til Athen i Kallias' archontat⁵ i en alder af 47 år, så vidt man kan regne ud, og fra den tid levede og arbejdede han i Athen.⁶ Han skrev et stort antal vellykkede taler til folkedomstolen, rådet og folkeforsamlingen og desuden taler i panegyrisk og erotisk stil⁷ og brevstil. Hans ry overskyggede både de tidligere og de samtidige taleres, og han gav kun få af sine efterfølgere mulighed for at overgå ham i alle disse talegenrer <som han brillerede i>, ja faktisk heller ikke i de mest enkle genrer.

³ Denne datering, som medfører, at Lysias er født 459/458 f.Kr., spiller en rolle senere i biografien, men er ifølge den moderne forskning forkert. Lysias er formentlig født noget senere, ca. 445 og er død efter 380. Thurioi blev grundlagt i 444, og Lysias og hans brødre må derfor være kommet dertil nogle år senere, formentlig lige efter Den peloponnesiske Krigs udbrud i 431. Se nærmere i Mogens Herman Hansen: *Lysias' taler* (1980 og mange senere oplag) side 11ff. hvor kilderne til Lysias' liv diskuteres.

⁴ Denne meget vigtige oplysning står ikke i teksten, men er (af Usener) hentet fra Pseudo-Plutarchs værk *Om de ti attiske talere*. Den næste indføjelse skyldes også Usener.

⁵ 412/411 f.Kr. Archonterne blev indsat ved midsommer, og deres embedsår var derfor forskudt for vores kalenderår.

⁶ Det er påfaldende, at Dionysios ikke med ét ord omtaler katastrofen i Lysias' liv i vinteren 404/403: de 30 tyranners konfiskation af familievirksomheden, broderen Polemarchos' henrettelse, Lysias' flugt og hans senere forsøg på at få Eratosthenes, en af de 30, dømt for ugerningerne. Sagen er fremstillet i detaljer i Lysias' 12. tale.

⁷ I udgaverne af Lysias' værker trykkes 34 taler (tale 32-34 er kun bevaret hos Dionysios). Lysias' 'erotiske' stil er kopieret (eller snarere parodieret) i Platons *Menexenos*, der sommetider trykkes som nr. 35. Desuden findes der 115 større og mindre fragmenter af taler og breve. Den bedste udgave af Lysiasfragmenterne er stadig Baiter & Sauppe: *Oratores Attici II* (1850, repr. 1967). Fragmentnumrene angives efter Scheibes udgave.

Næppe alle de overleverede taler er 'ægte' Lysiastaler. Se nærmere i K.D. Dover: *Lysias and the Corpus Lysiacum* (1968).

Dionysios gennemgår Lysias' 'kvaliteter'

Vi skal nu forsøge at forklare, hvilken stil han brugte i sine taler, hvilke kvaliteter han indførte, på hvilke punkter han overgår sine samtidige, hvor han er ringere – og endelig hvad man kan bruge hos ham.

rent attisk sprog

2. Han er fuldstændig ren i sin fremstillingsform [*hermeneia*], og han er den bedste rettesnor for attisk sprog – ikke det gammeldags som Platon og Thukydid bruger, men det som var almindeligt på hans egen tid, sådan som man kan påvise det i Andokides' og Kritias' taler og hos talrige andre. På dette punkt – der sandelig er det primære og helt overordnede i talekunsten – har ingen af hans efterfølgere overgået ham, og de fleste har heller ikke evnet at efterligne ham; med undtagelse af Isokrates. Efter mit skøn er denne mand derfor næst efter Lysias den rene i sprogbrugen. Den første kvalitet, som er værd at stile efter og imitere, finder jeg hos denne taler, og jeg vil opfordre alle, der ønsker at skrive og tale korrekt at gøre denne mand til deres forbillede, hvad angår denne kvalitet.

klarhed i udtrykket

3. Der er en anden kvalitet, som bestemt ikke er ringere, og som mange af samtidens talere prøvede at mestre, men som ingen viste mere konsekvent end Lysias. Hvad er det? Det er en fremstillingsform, der udtrykker tanken med rammende, almindelige ord, der ligger lige for. Man vil nemlig overhovedet ikke finde udtryk med overført betydning hos Lysias. Ikke blot det skal man rose ham for; han fortjener også ros for at få sine emner til at se værdige, særlige og betydningsfulde ud, selvom han bruger ganske almindelige ord og aldrig griber til kunstige udtryk. Denne opfattelse deltes ikke af hans forgængere. Hvis de ønskede at besmykke deres ord, skiftede de den almindelige sprogbrug ud og søgte tilflugt i poetiske vendinger; de brugte både mange metaforer, hyperboler og andre tropiske figurer, og ved anvendelse af sjældne og fremmede ord, uvante talemåder og i det hele taget nye udtryk gjorde de den almindelige tilhører forvirret. Dette demonstrerer Gorgias fra Leontinoi, som i mange taler bruger en vulgær og overlæst stil og siger noget, der 'ikke er langt fra dithyrhamber'.⁸

Det gælder også nogle af hans elever i kredsen omkring Likymnios og Polos. Denne poetiske og overførte talemåde greb også talerne i Athen, ifølge Timaios efter inspiration fra Gorgias, dengang han som gesandt i Athen duperede tilhørerne med sin tale for folkeforsamlingen.⁹ Sandheden er nu, at den allerede tidligere havde været beundret. Thukydid, den mest inspirerede af historikerne, har i hvert fald i sin gravtale og i talerne på folkeforsamlingen brugt et poetisk ordforråd, og i mange situationer udskiftet tydelighed med både svulstighed og usædvanlig ordpynt. Det prøvede Lysias aldrig at gøre, i hvert fald ikke i de seriøse skrifter, såsom retstalerne og de politiske taler, og kun ganske lidt i festtalerne. Jeg behøver ikke at sige noget om brevene og hetærehistorierne og de andre ting, som han skrev for sjov.

⁸ Dionysios citerer Platons *Faidros* 238d. Gorgias' taler er oversat og kommenteret af Søren Sørensen i *Ordets magt* (2002).

⁹ Gorgias kom til Athen i 427 f.Kr.

Selvom Lysias tilsyneladende taler med almindelige menneskers sprog, er han så langt fra menigmand, som man kan være. Han er en meget stærk ordkunstner, der har fundet sin egen harmoniske stil i et sprog, som ikke er frit af metriske bånd, og hvori han forskønner og smykker sine formuleringer, der hverken indeholder noget svulstigt eller vulgært. Denne anden kvalitet anbefaler jeg, at man låner fra denne taler, hvis man ønsker at tale i samme stilleje. Der har været mange – både historikere og talere – som har efterlignet denne fremgangsmåde, men den af de ældre talere, som næst efter Lysias mestrede den bedst, var den unge Isokrates, da han stod på toppen af sin karriere. Hvis man ser længere frem i tiden, vil man ikke kunne nævne andre talere, der udviser en sådan styrke og kraft i brugen af almindelige og gængse ord.

klarhed i sagsfremstillingen

4. Som tredje kvalitet ved manden vil jeg fremhæve hans klarhed, ikke blot i formuleringerne, men også i selve sagsforholdene. Der findes nemlig også en saglig klarhed, hvilket mange ikke ved. Som bevis vil jeg anføre, at i sprogbrugen hos Thukydide og Demosthenes, som var overordentlig dygtige til at fremstille begivenheder, er der meget, som er vanskeligt at forstå og uklart for os, og som vi har behov for at få forklaret. Lysias' sprogbrug er derimod klar og tydelig, selv for dem, der må regnes for at være meget uvante med politiske taler. Hvis tydeligheden skyldes manglende evner, var den ikke værd at beundre, men faktisk illustrerer rigdommen af almindelige ord i hans ordforråd netop denne kvalitet.

Det er derfor også værd at efterligne hans klarhed. Evnen til at fremstille sine tanker kort og klart (og det er i sagens natur en væsentlig opgave at kombinere disse to ting i en passende blanding), denne evne demonstrerer Lysias mere end nogen; enhver der får hans værker mellem hænderne, vil konstatere, at han aldrig griber til en sær eller uklar formulering. Grunden er, at hos ham er sagsforholdet aldrig domineret af ordene; de følger af begivenhederne, og han opnår det elegante sprog, ikke ved at udskifte menigmands sprog, men ved at efterligne det.

stramhed i kompositionen

5. Nu er det ikke kun i spørgsmålet om stil [*hermeneia*], at han er sådan – men til gengæld langtrukket og tung i sagsfremstillingen. Tværtimod er han om nogen stram og konsekvent i sine tanker. Han undgår i den grad at sige noget unødvendigt, at det kan virke, som om han springer et vigtigt punkt over. Det gør han så sandelig ikke af manglende opfindsomhed, men derimod for at afpasse talen med den tid, der er til rådighed for talerne. Den er nemlig kun kort, da den tager hensyn til den almindelige mand, der vil fremlægge sin sag, men den er ikke tilstrækkelig for en taler der prøver at vise sine oratoriske evner. Man bør altså efterligne Lysias' kortfattedhed. En mere afbalanceret kortfattet hed findes nemlig ikke hos nogen anden taler.

klar udtryksform

6. Ud over disse kvaliteter finder jeg hos Lysias en ganske overraskende kvalitet, som Theofrast¹⁰ ganske vist siger stammer fra Thrasymachos, men som Lysias

¹⁰ Se nedenfor i kap. 14 med note.

efter min mening er ophavsmand til. Hvis man antager, at de begge stod på deres karrieres toppunkt, da de var på samme alderstrin, mener jeg, at Lysias er den ældste af de to. Selv hvis det ikke er givet, mener jeg alligevel, at Lysias beskæftigede sig med mange flere virkelige retstvister end Thrasymachos. Jeg har dog ikke i sinde her og nu at gå videre med spørgsmålet om, hvem af de to der kom først med denne kvalitet, men jeg vil dog med sindsro sige, at Lysias tager prisen i denne sag.

Hvad er det så for en kvalitet, jeg taler om? Det er udtryksformen [*lexis*], der samler tanker og fremfører dem afrundet, en form der er naturlig og helt nødvendig i retssager og i enhver ægte tvist. Der er kun få, der har efterlignet denne form, men Demosthenes var også suveræn. Og dog mestrede han ikke denne kvalitet lige så klart og ubesværet som Lysias, men mere skødesløst og kantet. Dette må stå for min egen regning. Ved en passende lejlighed vil jeg diskutere dette i detaljer.

evnen til at skabe billeder

7. Lysias' udtryksform [*lexis*] er også meget livlig. Det er en særlig evne, han har til at få ordene til at appellere til tilhørernes sanser, og de skyldes hans sikre greb om biomstændighederne. Hvis man er opmærksom på Lysias' ord, skal man være meget kejtet, vanskelig at stille tilpas eller tungnem, hvis man ikke får fornemmelsen af at se det for sig, som bliver beskrevet, og ikke nærmest er sammen med de personer, som taleren indfører i sin fremstilling. Man kræver ikke yderligere beviser for det sandsynlige i, at personerne gør, kommer ud for, tænker og taler sådan. For Lysias var den bedste af talerne til at aflure den menneskelige natur og til at gengive hver enkelt persons følelser, moral og handlinger på den helt rigtige måde.

karaktertegning

8. Jeg tillægger ham også den aller mest passende kvalitet, som af mange kaldes karaktertegning [*ethopoiia*].¹¹ Jeg kan simpelthen ikke finde én eneste person hos denne taler, der mangler karakteregenskaber eller er uden liv. Der er tre instanser, i hvilke eller med hvilke denne kvalitet kan optræde: i tanken, i formuleringen eller som det tredje i den skriftlige udformning. I alle disse mener jeg, at han gør det rette. Ikke alene får han nemlig sine talende personer til at tænke rigtige, ordentlige og passende tanker, sådan at deres ord synes at afspejle deres moral direkte; han giver dem også en udtryksform svarende til deres moral, og herved viser den naturligt deres stærkeste side: det tydelige, almindelige hverdagssprog, som alle mennesker er mest fortrolige med; for svulstighed, uvante udtryk og al form for kunstigt sprog er fremmed for karaktertegning. Den kan han komponere let og ubesværet, fordi han indser, at karakteren ikke kun fremstår af en sætning eller ved en frasering, men i den frie fremstilling [*lexis*].

I det hele taget (for nu også at sige det om denne kvalitet) ved jeg ikke, om nogen af de øvrige talere ved at bruge tilsvarende metoder i deres fremstilling har skabt noget lige så tiltalende og overbevisende. Dette træk ved hans syntaks

¹¹ Karaktertegning skal ikke forstås sådan, at Lysias efter Dionysios' mening giver et 'sandt billede' af sin klient, men (som det fremgår nedenfor) sådan, at Lysias skaber en 'etisk profil' på sin klient, som er tilpasset til de handlinger og tanker, Lysias tilskriver ham. Der er altså tale om at tilpasse klientens rolle i retssagen til de juridiske kendsgerninger eller muligheder.

virker naturlig og ikke-konstrueret, og det skulle ikke undre mig, om alle almindelige mennesker og ikke så få af de lærde, som ikke har specialiseret sig særligt i syntaks, ville have denne opfattelse, at den er ukunstlet og ikke konstrueret, men kommer ganske af sig selv, som det falder. Men den er mere end noget resultatet af en faglig bearbejdelse. For han har selv skabt dette 'naturlige', og han har strammet op på den 'løse formulering', og hvor han tilsyneladende ikke har været snu, lige dér er han det.

Den, der gerne vil være realist¹² og efterligne naturen, tager ikke fejl i at bruge Lysias' sprogform [*synthesis*]. Man vil nemlig ikke kunne finde nogen tættere på det virkelige liv.

'det passende'

9. Jeg tror også, at Lysias' stil [*lexis*] har mest af 'det passende' blandt alle de gamle talere – og det er den største og mest afgørende af alle kvaliteter. Jeg bemærker, at han har tilpasset denne kvalitet både til talen, til tilhørerne og til sagen (og herved både til sagen og til det passende). Både hvad angår alder, slægt, uddannelse, erhverv, i levemåde og i andet, hvor personerne er forskellige fra hinanden, giver han dem deres egen stemme, og over for tilhørerne videregiver han deres udtalelser på en rigtig måde og taler ikke på samme måde til dommeren, folkeforsamlingsmanden eller tilhøreren ved en stor festtale. Hans sprogbrug [*lexis*] skelner også mellem talens forskellige dele: I indledningen er den fast og moralsk, i sagsfremstillingen er den overbevisende og saglig, i bevisførelsen er den afrundet og komprimeret, og når han argumenterer, er den højtidelig og sandfærdig; i resuméet er den afslappet og kortfattet. Denne passende form for sprogbrug bør man altså også tage fra Lysias.

10. Det er nok overflødigt at gøre specialister opmærksomme på, at hans stil er troværdig og overbevisende, at den fremviser det naturlige og alt, hvad der følger af dette forhold. Det er jo allerede almen viden, og enhver, der enten ud fra egen erfaring eller af omtale har stiftet bekendtskab med Lysias, vil indrømme, at han er den mest overbevisende af samtlige talere. Derfor bør man også hente denne kvalitet fra ham.

elegance

Jeg kunne sige meget andet smukt om Lysias' sprog [*lexis*] (og hvis man tager det som forbillede [*mimoumenos*] vil man blive bedre i sin udtryksform), men af hensyn til tiden må jeg lade resten ligge og kun fremhæve endnu en af talerens kvaliteter, som jeg regner for det smukkeste og vigtigste, den kvalitet der først og fremmest kan definere Lysias' særkende [*charakter*]. Ingen af de senere talere har overgået ham i den, men mange efterlignede ham og blev regnet for bedre end de andre på dette punkt – uden at de havde særligt fremragende evner i øvrigt. Hvis der bliver lejlighed til det, vil jeg diskutere dette på rette sted.

Hvad er så denne kvalitet? Det er hans elegance [*charis*], der blomstrer i alle hans ord og overalt, og den er en kraft, der er meget stærkere og mere forunderlig end det kan udtrykkes i ord. Den er let at iagttage, og er tydelig for

¹² Dionysios formulerer det 'vil være interesseret i sandheden'.

enhver, både lægmand og specialist, men i ord er den yderst vanskelig at forklare og ikke let at behandle selv for folk, der virkelig har ordet i deres magt.

11. Hvis man ønsker at få en definition på, hvad denne kvalitet [*dynamis*] består i, skal man lægge ud med at kræve en definition på andre smukke og vanskeligt definerbare sager, fx i forbindelse med legemlig skønhed. Hvad er egentlig det, vi kalder 'ungdom' [*hōra*]? Hvad er det i en melodis bevægelse eller i ordenes sammensætning, som vi kalder for 'melodisk'? Hvad er det i versekunsten, vi kalder for 'god placering' [*taxis*] og 'god rytme' [*eurhythmon*] – og generelt i forbindelse med enhver handling eller tilstand, hvad er det såkaldt 'rigtige øjeblik' [*kairos*] og hvor er det, der er 'lige tilpas' [*metrion*]? Alle disse ting opfattes med sanserne, ikke med forstanden. Derfor siger musyklærerne også til dem, der vil lære at komponere, at de skal lytte omhyggeligt til harmonierne, sådan at de både registrerer selv det mindste interval i en skala, træner deres øre og ikke søger efter en mere præcis målestok end øret.

Til dem, der læser Lysias og gerne vil vide, hvad hans elegance er for noget, er mit råd: De skal prøve på i lang tid, med stor omhu og kun med følelse og uden fornuft [*alogon pathos*] at træne deres evne til blot at sanse uden at bruge fornuften [*alogos aisthesis*]. Denne elegance er efter min mening den aller kraftigste og mest karakteristiske kvalitet ved Lysias' sprog, hvad enten man vil kalde den for en naturbegavelse, et produkt af slid og faglig indsigt, eller en holdning eller evne, der er en blanding af begge, og som han overgår alle andre talere i.

Ekskurs om ægthedsproblematikken

Hver gang jeg er i tvivl om, hvorvidt en af de taler, der tilskrives ham, er ægte, og det er svært for mig at finde svaret ud fra de andre kriterier, så tager jeg tilflugt til denne kvalitet, nærmest som til den endelige og afgørende stemme. Hvis så jeg synes, at den sproglige elegance pryder teksten, fastslår jeg, at den har Lysias' sjæl, og behøver ikke at undersøge den nærmere. Hvis derimod sprogbrugen hverken har noget behageligt eller charmerende ved sig, så støder det mit øje, og jeg får mistanke om, at talen aldrig har været af Lysias. Jeg presser ikke min *alogos aisthesis* længere, selv ikke hvis talen på andre punkter virker vældig slagkraftig og dygtigt skruet sammen. At skrive godt er efter min mening mange beskåret inden for deres egne sprogformer (og dette er et vidt begreb). Men at skrive tiltalende, elegant og med charme, det er kun Lysias beskåret!

12. Jeg har ikke noget bedre kriterium end dette: Lysias' ord er skabt med sødme, og derfor fik jeg mistanke til mange af de taler, der tilskrives ham og i bred almindelighed regnes for ægte Lysiastaler; selv om de på andre punkter ikke var dårlige, levede de ikke op til Lysias' elegance og hans sproglige vellyd. Når jeg så gik dem nærmere efter, fandt jeg, at de ikke var af Lysias. En af disse taler handler om Ifikrates' statue,¹³ og jeg ved, at mange regner den for en typisk tale af ham og et mønstereksempel [*kanon*] på hans oratoriske evner. Men denne tale, der

¹³ Bronzestatuen af den succesrige strateg Ifikrates blev stillet op efter fredsslutningen i 371 f.Kr. Den omtalte proces om betimeligheden af at tildele Ifikrates denne æresbevisning var rejst af en fjern efterkommer af 'tyrandræberen' Harmodios, som Ifikrates med lethed vandt over. Se i øvrigt Lysias-fragmenterne nr. 45-49. På Pausanias' tid stod statuen på Akropolis (1.24.7).

virker så stærk i sin komposition og har mange andre kvaliteter, mangler elegance og udfolder slet ikke Lysias' talegaver.

Det blev helt klart for mig, at talen ikke var skrevet af denne taler, da jeg regnede årstallene efter. Hvis man nemlig går ud fra, at Lysias døde som 80-årig, mens Nikon eller Nausiakos var archonter,¹⁴ ville talerens død være indtruffet hele syv år før forslaget om et æresdekret. For året efter archonten Alkisthenes,¹⁵ under hvem athenerne, spartanerne og perserkongen indgik en fredsaftale, frasagde Alkisthenes sig sine militære embeder og blev privatmand, og sagen om statuen foregik efter Lysias' død syv år forinden – og før talen for Ifikles blev skrevet. Jeg fik ligeledes mistanke til forsvarstalen for denne mand, der også tilskrives Lysias og som slet ikke er dårlig i sagsforholdet og heller ikke er svag i formuleringerne: Den blomstrede nemlig ikke i et sprog med Lysias' elegance. Da jeg så sammenlignede årstallene, fandt jeg, at den ikke bare var senere end talerens død, men hele tyve år senere! For under forbundfællekrigen fik Ifikles en stævning og underlagde sig revision for sin embedsførelse som strateg. Det er soleklart ud fra selve talen: Krigen foregik nemlig, mens Agathokles og Elpines var archonter.¹⁶ Jeg kan ikke sige med sikkerhed, hvem der er forfatter til talen om statuen og forsvaret mod højforræderi; jeg vil nok ud fra mange indicier kunne sige, at de er skrevet af én og samme mand. Der er nemlig den samme tendens og kraft i dem begge, som der ikke er tid til at undersøge nærmere lige her. Jeg gætter dog på, at de begge er af Ifikles; han var nemlig en dygtig mand i krig og ikke ueffen i talekunsten. Sproget i begge taler har meget lavsprog og militærsprog og viser ikke så meget retorisk evne som militær slagfærdighed og frisprog. Men det vil jeg komme nærmere ind på andetsteds.¹⁷

elegance – fortsat

13. Jeg må nu vende tilbage til dér, hvor jeg slap, nemlig at Lysias' stærkeste træk i sine værker og det mest karakteristiske udtryk for hans evner er den elegance, som smykker hans sprog og får det til at blomstre. Ingen af hans efterkommere overgik ham i dette og ingen kom op på siden af ham i sin efterligning.

Resumé

Denne talers fortjenester er følgende (jeg vil nu sammenfatte, hvad jeg har sagt): det rene sprog, den korrekte dialekt, evnen til at fremstille tanker gennem almindelige, ikke-overførte udtryk, klarheden, den kompakte udtryksform, evnen til at sammenkæde og afrunde tankerækker, til at appellere til sanserne i fremlæggelsen, aldrig at skabe en liv- eller karakterløs person, glæden ved at efterligne almindelige menneskers ordvalg, til at tilpasse ordene til de involverede personer og sagsforhold, overtalelsesevnen, elegancen og det, der styrer alt: situationsfornemmelse [*kairos*].

Disse ting vil man med fordel kunne hente hos Lysias. Lysias' stil er nemlig hverken højtragende eller pompøs, og den er så sandelig heller ikke chokerende eller ude efter at skabe sensationer [*thaumaste*]; den virker heller ikke skarp, truende eller angstfremkaldende, den holder ikke tilhørerne i et jerngreb, eller er

14 Dvs. i årene 379/378 og 378/377.

15 Alkisthenes var achont i 372/371.

16 357-355.

17 Dette løfte opfylder Dionysios tilsyneladende ikke.

fuld af kampgejst og følelser. Hvor overbevisende den end er i karaktertegningen, er den ikke lige så stærk med hensyn til følelser, og selvom den kan underholde overtale og charmere, kan den ikke overmande tilhørerne og tvinge dem til noget. Den er snarere driftssikker [*asfales*] end eksperimenterende [*parakekindyneumene*], og den er ikke i samme grad i stand til at vise talekunstens styrke, som den kan give et billede af menneskets sande natur [*aletheia fyseôs*].

Kritik af Theofrasts kritik

14. Man kan nok undre sig over, hvad der er gået af Theofrast,¹⁸ når han mener, at Lysias er tilhænger af vulgære overlæssede udtryk, og at han stræber efter det kunstige snarere end efter noget, der har med virkeligheden at gøre [*alethinon*]. I sit værk *Om stil* kritiserer han talere, der har gjort for meget ud af antiteser, symmetri, stavrim og tilsvarende retoriske figurer, og til dem har han medregnet Lysias. Som eksempel giver han den tale, som den athenske general Nikias holdt som fange for syrakusanerne – ud fra den forudsætning, at den er skrevet af Lysias.¹⁹ Der er vist intet til hinder for, at jeg citerer Theofrasts ordvalg [*lexis*], der lyder som følger:

Antitese findes i tre udgaver: Når modsatte ting prædiceres om ét og det samme, eller de samme ting om det modsatte, eller de modsatte ting om modsatte. Så mange kombinationsmuligheder er der. Men blandt dem er 'balance' [*ison*] og 'enslyd' [*homoion*] barnlige og lyder som poesi, og de er derfor mindre egnede til noget seriøst. Det virker også upassende, at man er seriøs med hensyn til sagen og så leger med ordene og ødelægger den følelsesmæssige påvirkning [*pathos*] med sit ordvalg. Det distraherer nemlig tilhøreren, fx når Lysias i Nikias forsvarstale ønsker at skabe medlidenhed:

Jeg begræder, grækernes både ikke-kæmpede og ikke-til-søskæmpede nederlag ... selv sætter vi os her som gudernes bønfoldende, mens vi viser, at I er menedere ... og beder jer tænke på slægtskab og velvilje.

Hvis Lysias virkelig skulle have skrevet dette, har Theofrast ret i sin kritik, nemlig at han prøver at være elegant på et tidspunkt, hvor elegance ikke hører hjemme. Men hvis talen er af en anden, (hvordan det så hænger sammen) fortjener anklageren mere kritik end vores mand. At Lysias ikke har skrevet talen for Nikias, og at dens tekst hverken har den velkendte sjæl eller sprogbrug, ville jeg kunne føre mange beviser for, men for øjeblikket har jeg ikke stunder til det. Jeg er dog i færd med at samle stof til en monografi om taleren [*idia peri tou*

¹⁸ Se ovenfor kap. 6. I det følgende citerer Dionysios fra Theofrasts *Peri lexeos*. Citatet er fr. 692 i W.W. Fortenbaugh, P.M. Huby, R.W. Sharples and D. Gutas: *Theophrastus of Eresus. Sources for his Life, Writings, Thought and Influence*. I-II. Leiden 1992. Her finder man også andre citater fra bogen, bl.a. bevaret hos Dionysios.

¹⁹ Hvem der end er forfatter til den nedenfor citerede tale, må den være skrevet som en øvelsestale mange år efter den påståede anledning. Nikias blev sammen med den athenske flåde fanget i Den store Havn i Syrakus i 413; efter Dionysios' oplysninger i kap. 1 befandt den unge Lysias sig i disse år i Thurioi.

rhetoros pragmateia], hvori jeg blandt andet vil vise, hvilke taler der er ægte, og jeg vil forsøge at lave en detailundersøgelse netop af denne tale.²⁰

Lysias og talens dele

15. Da jeg nu har aflagt regnskab for Lysias' stil, vil jeg diskutere næste punkt: Hvad er det karakteristiske ved hans sagsfremstilling? Denne del mangler nemlig stadig. Vores mand er dygtig til at finde argumenter [*heuretikos*] i selve sagerne, ikke blot dem, som vi alle sammen kan finde, men også dem, ingen ser. Han forbigår ganske enkelt intet element, der kan indgå i et argument, det gælder både personerne, stridsspørgsmålet, folks handlinger, deres opførsel og bevæggrunde, motiver, tid og sted, og selv de mindste forskelle ved alle disse punkter.

Fra den samlede gennemgang [*theoria*] og analyse [*merismos*] udvælger han så de helt rigtige udgangspunkter for sin argumentation. Hans dygtighed med hensyn til inventionen [*heuresis*]²¹ kan bedst belyses ud fra de taler, hvor der ikke foreligger vidner, og dem der handler om helt usædvanlige situationer. I disse taler fremsætter han de smukkeste argumenter [*enthymemata*], og hvad der for andre synes håbløst og umuligt, får han til at virke let og fuld af muligheder. Han er god til at vurdere, hvad der skal siges, og når det ikke er muligt for ham at bruge alt, hvad han har fundet frem, vælger han de stærkeste og mest slagkraftige ud – hvis ikke som den bedste af talerne, så i hvert fald ikke overgået af nogen.

Han bruger en enkel og for det meste ensartet måde at disponere sit stof på, og den er jævn og ligefrem med hensyn til fremstillingen af hans argumenter. Man kan ikke afsløre ham i at bruge forudgribelser [*prokataskeuai*], insinuationer [*efodoi*], analyser, farverige udtryk og andet af den slags billige tricks [*panourgiai*]; han er derimod ukunstlet, som en fri mand i sin udtryksform og ubesværet med hensyn til at disponere sit materiale. På grundlag heraf opfordrer jeg hans læsere til at efterligne hans invention og valg af argumenter; derimod bør de ikke overtage hans disposition og fremlæggelse, som lader noget tilbage at ønske. Dette element bør de søge hos andre, der var bedre til at disponere deres materiale, og som jeg skal omtale senere.²²

Lysias og de tre talegener

16. Efter nu at have aflagt regnskab for hans kvaliteter og elementerne i hans taler, vil jeg nu tale om debatformen, for den politiske kunst består af sådanne overvejelser. Den retoriske tale har tre former, og genrerne adskiller sig ved at have tre forskellige formål: retstalen, den rådgivende tale og festtalen. I alle tre genrer er vor mand værd at omtale, dog særligt i forbindelse med retssager. Også på dette punkt er han bedre til at få sagt de små, overraskende og vanskelige ting på en god måde, end han er til at sige de ophøjede, store og ukomplicerede på en anvendelig måde. Den der virkelig vil lære Lysias' kunnen at kende, skal snarere søge den i retstalerne end i de panegyriske eller rådgivende taler.

²⁰ Hvis denne monografi nogensinde blev skrevet, er den ikke bevaret.

²¹ Jeg bruger her den gængse retoriske betegnelse invention for 'indsamling og første bearbejdelse af sagens materiale'.

²² Dionysios tænker vel her især på biografierne over vurderingerne af Demosthenes og Isaios.

For nu at have de passende eksempler til at gennemgå hans dele af talen [*ideai*], vil jeg lade dette ligge og i stedet tale om indledning [*prooimion*], sagsfremstilling [*diegesis*] og talens øvrige dele og eksemplificere, hvilken type den er i hver enkelt af formerne. Jeg vil inddеле formerne, som Isokrates og hans elever anbefalede og begynde med indledningen.

Indledningen

17. Jeg mener, at denne taler har den heldigste hånd med hensyn til talernes indledningsord og er mest elegant. Jeg tænker på, at det ikke er let at få begyndt rigtigt, særligt hvis man ønsker at bruge en passende indledning og ikke bare siger lige, hvad der falder én ind. Begyndelse eller indledning er nemlig ikke det første, man siger, men derimod den del af den fremførte tale, som ikke vil kunne virke mere effektivt end først i talen.

Jeg konstaterer, at taleren har brugt alt, hvad lærebøgerne anbefaler, og som selve sagen lægger op til: Nogle gange begynder han nemlig med at tale om egen fortræffelighed, andre gange med et angreb på modparten, og hvis han selv står anklaget, tilbageviser han først anklagerne, der er rettet mod ham; andre gange roser han dommerne og gør dem venligt stemt over for ham og sagen ved at smigre dem; sommetider viser han sin egen svaghed og modstanderens fordel, og at retssagen ikke foregår på lige vilkår for de to parter; sommetider siger han, at der her er tale om fælles og uomgængelige spørgsmål, der vedrører alle, og at tilhørerne derfor ikke bare må være ligeglade – eller han opbygger en anden indledning, som kan gavne ham selv og svække modparten. Alt dette fremlægger han kort og klart med rigtige synspunkter, velvalgte udtryk og afbalancerede overvejelser, hvorefter han iler til opdeling af sagens indhold [*prothesis*], hvori han annoncerer, hvad han senere vil sige under bevisførelsen, og hvor han forbereder tilhøreren på sagsfremstillingen ved at gøre ham interesseret i at høre den følgende tale. Som regel er opdelingen en slags grænseland mellem de to dele, men nogle gange begyndte han med opdelingen alene.

Han kastede sig også en gang imellem direkte ind i sagsfremstillingen, som han brugte som begyndelse uden en indledning, men han virker hverken kedelig eller stiv i denne form. Man kan blive særlig imponeret over hans evne til at indlede en tale, hvis man tænker på, at han har skrevet ikke mindre end 200 retstaler og hver eneste virker overbevisende, når han indleder, aldrig tager udgangspunkt i noget, der er irrelevant for sagen, griber til de samme argumenter eller genbruger de samme tanker. Det ser man ellers, at talere, der kun har skrevet få taler, ofte kommer til, jeg mener at falde tilbage til de samme standardudtryk [*topoi*]. Jeg skal ikke komme ind på, at de stort set alle sammen henter udtryk fra andre uden at skamme sig det mindste over det. Denne taler er imidlertid splinterny i hver tale, i hvert fald i begyndelse og indledning, og han er i stand til at gennemføre, hvad han end har sat sig for. Han rammer aldrig ved siden af, hverken når han vil skabe sympati, opmærksomhed eller lydhørhed. I denne del af en tale erklærer jeg ham enten for nummer ét eller i hvert fald ikke nummer to i forhold til nogen anden taler.

Sagsfremstillingen

18. I sagsfremstillingen, som jeg tror er den del, der kræver mest omtanke og påpasselighed, regner jeg ubetinget ham for at være den mest effektive af samtlige talere og udnævner ham til at være definitionen på og rettesnoren for

denne del. Jeg tror også, at i de håndbøger i talekunst, hvor der bliver sagt noget interessant om sagsfremstillingen, er anbefalingerne og grundlaget i højere grad hentet fra Lysias' skrifter end fra nogen andens. Hans sagsfremstillinger har først og fremmest noget koncentreret og klart over sig, de er charmerende som ingen andre, de er overbevisende og får i al ubemærkethed samtidig folk til at blive overbevist, så det ikke er let at finde hverken en hel sagsfremstilling eller blot en del af en, der virker usandfærdig og ikke overbevisende. Ordene har en så stor overbevisning og ynde, og på denne måde kan de lige så stille overbevise tilhørerne, hvad enten ordene er sande eller opdigtede. Ligesom Homer roste Odysseus for at tale overbevisende og opdigte mange ting, der ikke var sket, sådan synes jeg også, at man kan sige om Lysias:

Her holdt han inde med vævet af løgne der lignede sandhed.²³

Denne del frem for nogen vil jeg anbefale enhver at øve og træne blandt Lysias' eksempelmateriale. For den der er bedst til at imitere ham, vil kunne vise det bedste resultat i denne retoriske form.

Bevisførelsen

Jeg vil nu diskutere, hvordan han fører beviser. 19. Jeg vil begynde med de såkaldte faglige beviser [*entechnoi pisteis*] og vil diskutere hver del for sig. De er opdelt i tre slags: det saglige, det følelsesmæssige og det moralske [*pragma, pathos, ethos*]. Med hensyn til at finde og formulere et sagligt bevis, kan ingen hamle op med Lysias. Han er den bedste til at skabe et argument ud fra, hvad der er sandsynligt, og ud fra eksempler, både hvor der er lighed og forskel, og han er en meget skarpsindig dommer, når det gælder om at skelne mellem kendgerninger og de spor, de efterlader sig, og han er yderst dygtig til at føre dem frem, så de virker som rigtige beviser. Jeg synes også, at han er overordentlig god til at skabe tiltro ud fra karaktertegningen: Ofte skaber han meget tillidsvækkende karakterer ud fra personens livsform og natur eller ud fra hans tidligere handlinger og beslutninger. Men når han ikke får et sådant udgangspunkt i selve sagen, skaber han selv sine personer og gør dem med deres sprog til tillidsvækkende og gode borgere; han tillægger dem kultiverede måder at træffe valg på, giver dem beherskede følelser og et ordentligt sprog, og han præsenterer dem som folk, der tænker over, hvordan det skal gå dem godt, som hader uretfærdighed, både i ord og i handling og som altid vælger det retfærdige. Alt dette konstruerer han og en masse tilsvarende, som kan afsløre en reel og beskeden karakter.

Med hensyn til følelserne er han for blød og han er hverken i stand til på en ung og energisk måde at udvide eller overdrive eller til at skabe medlidenhed og den slags. Det skal man ikke søge efter hos Lysias.

Afslutning

I sine afslutninger resumerer han en del af, hvad han har sagt, i hovedpunkter og på en passende og elegant måde, men han er ikke tilstrækkelig god til at gengive det følelsesmæssige så som anråbelse, medlidenhed, indtrængende bøn og de dermed beslægtede ting.

²³ *Odysseen* 19.203, Otto Steen Dues oversættelse.

Tre eksempler på Lysias' stil

20. Dette er de karakteristiske træk ved Lysias, sådan som jeg opfatter dem. Hvis nogen har en anden opfattelse, må han sige til, og hvis den er mere overbevisende end min, vil jeg være ham meget taknemmelig. Men for at give den interesserede en bedre mulighed for at se, om jeg har givet en korrekt, passende og overbevisende fremstilling, eller om jeg har taget fejl i min vurdering, vil jeg nu foretage en undersøgelse ud fra, hvad han selv har skrevet, idet jeg fremdrager en enkelt tale – der er jo ikke plads til mange eksempler. Ud fra denne vil jeg påvise hans tendens og evner, idet jeg går ud fra, at det er tilstrækkeligt for folk med en ordentlig intellektuel uddannelse [*psychais metriais eupaideutoi*] med små og få eksempler ud fra de store og mange taler. Her kommer en tale om værgemål, skrevet mod Diogeiton. Den har følgende baggrund:

[her følger kapitel 21-34 = Lysias' 32.-34. tale]